

Ur *Fjärde internationalen* 4/74.

Ernest Mandel

Pengar, kapital, inflation

Inget ekonomiskt problem har visat sig så svårt att greppa för den ekonomiska teorin som problemet pengar. Orsaken till detta är att pengarnas förhållande till den verkliga utvecklingen av varuproduktionen, kapitalet och kapitalismen är synnerligen komplicerat.

Penningen föds ur varuutbytet, och kan därför aldrig helt lösgöra sig från detta. Hela problemet för den marxistiska penningteorin rör frågan; Hur självständig är penningcirkulationen i förhållandet till varuutbytet?

Alla vet att speciellt under en inflationsperiod, får penningmängdens storlek och omloppshastighet kraftiga återverkningar på produktionen. Alltsedan Keynes' omvälvning av den borgerliga ekonomiska vetenskapen har de kapitalistiska staterna utnyttjat det faktum att det finns en viss grad av sådan självständighet för att med hjälp av finanspolitik påverka produktionens omfång. Men kan denna självständighet bli total, – om inte är den relativ och i så fall i vilken utsträckning och hur länge, var ligger gränserna? Sådana frågeställningar är teoretiskt viktiga att besvara och dessutom synnerligen brännande problem. Ty det är dessa frågor som den permanenta inflationen ställer i centrum för den ekonomiska debatten i dag.

Eftersom penningen föds ur varuutbytet och aldrig kan skära av bandet med detta, innebär det att penningen i sista hand är en vara. Pengar som universellt bytesmedel är en vara i vilken alla andra varor mäts. Man kan inte i en marknadsekonomi byta något som inte är en vara, som inte har ett eget inneboende värde, dvs som inte i sig är en produkt av mänskligt arbete. Penningen kan aldrig helt skära av banden med varuproduktionen.

Det finns en djupare aspekt av detta som gäller arbetets natur. Eftersom arbetets form i ett samhälle baserat på allmän varuproduktion (en marknadsekonomi) är uppdelat och splittrat i individuellt, privat arbete, så har ej produkterna av arbetet en omedelbar social karaktär. Dess sociala värde erkänns ej direkt. Endast genom utbytet, och utbytet mot pengar, får produkten social karaktär och socialt värde. Den motsättning som finns under kapitalismen mellan arbetets sociala karaktär som helhet betraktat och de privata arbetsformerna, får sitt uttryck i bytesprocessen, i cirkulationsprocessen. Arbetets inneboende sociala karaktär kan endast få sitt uttryck via ett ting, penningen. Människorna, producenterna är isolerade och uppsplittrade och behöver detta magiska ting, penningen för att kunna veta om deras arbete är socialt eller ej, för att kunna veta om produkten av arbetet är användbart eller inte.

Bakom förhållandet mellan varan och varan, mellan varan och penningen, finner vi således grundläggande aspekter av arbetet självt och grundläggande aspekter av det varuproducerande samhällets organisering. Men så länge vi säger att penningen ursprungligen är en vara, vars värde används för att mäta alla andra varors värde i, ja så länge talar vi fortfarande om enkel varuproduktion, och ännu inte om kapitalismen. För att vi ska kunna tala om kapitalism måste penningen få en första självständig funktion. Den stora skillnaden mellan den enkla varuproduktionen och kapitalismen ligger i utvecklingen av formeln "vara-pengar-vara" till formeln "pengar-vara-pengar", från formeln "sälja för att kunna köpa" till formeln "köpa för att kunna sälja", dvs "köpa för att kunna sälja med profit". När samhället genomgått den utvecklingen, ja då har penningen som representant och symbol för värde, och penningcirkulationen nått en viss grad av självständighet. Kapitalet föds när penningcirkulationen når en relativ självständighet. När det på marknaden, jämsides med ägare till varor med ett bruksvärde, framträder ägare till varan pengar, som kommer dit inte för att tillfredsställa konsumtionsbehov, utan för att öka på sin varas värde, då är kapitalet fött.

Penningcirkulationen blir en självständig process vid sidan av, och till en del oberoende av, det enkla varuutbytet. Övergången från kapitalism sker när denna självständiga process inte längre begränsas till handeln, utan tränger in i produktionen, när pengarnas ägare inte längre nöjer sig med att köpa varor för att sälja dem med profit, utan köper de speciella varorna arbetskraft och produktionsmedel för att producera mervärde.

I kapitalets cirkulationsprocess är penningen ursprunget och målet, start- och slutpunkten. Den har därför ett mycket speciellt förhållande till kapitalet och kapitalismen. Kapitalism utan pengar är en självmotsägelse. Kapitalismen är inte möjlig utan pengar, och inte heller utan en utvidgning av penningcirkulationen, som vida överstiger varuutbytets omedelbara behov. Kapitalismens födelse är knuten till kreditens födelse, till mekanismer som ökar mängden bytesmedel. Det är inte möjligt att under kapitalismen ha enbart en guld- och silvervaluta. Historiskt är detta inte svårt att visa. Kreditens födelse och expansion har åtföljt varje steg i det kapitalistiska produktionssättets utveckling från starten med de första manufakturerna till dagens senkapitalism med dess kreditinflation eller -explosion. Det finns en inneboende logik i detta som vi måste förstå.

Försäljningen av varor är grunden i förverkligandet av dessa varors värde. Om det inte fanns någon kredit skulle den kapitalistiska produktionen vara en mycket ojämn och ständigt avbruten produktion. En kapitalistisk fabrik skulle producera en viss mängd och sedan vara tvungen att vänta tills allt detta vore sålt, innan den kunde sätta igång att producera en ny mängd. En sådan situation vore fullkomligt omöjlig. Den kapitalistiska produktionens kontinuitet, för att inte tala om dess utvidgning, är därför mycket nära knuten till utvidgningen av mängden bytesmedel långt utöver vad som krävs för att klara utbytet av de redan existerande varorna.

Betyder då detta att inflationen funnits lika länge som kapitalismen och att alla pengar är inflationspengar? Svaret är nej, främst därför att det inte finns någon lag som säger att alla de betalnings- och bytesmedel som skapats ständigt måste vara i omlopp. Det finns en mekanism, som Marx analyserade mycket känsligt och detaljerat, som ser till att mängden betalnings- och bytesmedel alltid befinner sig i någorlunda harmoni med den kapitalistiska produktionens behov under de klassiska villkoren när pengarna var baserade på ädla metaller. Ty pengar baserade på ädla metaller är pengar baserade på varor med ett inneboende värde. Det finns inget skäl varför de då inte skulle kunna användas för att lagra värde och dras ut ur cirkulationsprocessen. Den totala guldmängden och den totala penningmängden växlingsbar i guld representerar ett visst inneboende värde. Om man ökar storleken på lagret, sjunker inte värdet på varje enhet eftersom värdet är inneboende i varje enhet. Den situation som kan uppstå är att en del av mängden inte har en motsvarighet i varuutbytet och varucirkulationen. Då dras en del av penningmängden helt enkelt bort och lagras. När sedan varucirkulationen kräver en ökning av penningmängden i omlopp, dras delar av värde lagret ut i cirkulationsprocessen igen.

Under sådana omständigheter är ordet inflation meningslöst. Att tala om guldinflation är lika meningslöst som att tala om bilinflation, järninflation eller textilinflation. Det kan produceras för mycket varor av en viss typ. Då har vi överproduktion. Priset kan vara för högt i förhållande till det verkliga värdet, och vi får då en priskollaps därför att varan inte går att sälja. Men det ta har ingenting att göra med inflation. Inflation betyder värdeförlust och enligt arbetsvärdeläran kan inte varor förlora värde genom händelser i cirkulationsprocessen. Endast genom att den socialt nödvändiga arbetstiden för att tillverka dem minskar, kan varornas värde minska. Så länge detta inte sker rör vi oss inte med inflation utan endast med variationer i cirkulationsprocessen.

Definitionsmässigt är därför inflation endast möjlig när det finns papperspengar, vars knytning till guld inte längre är direkt, utan så indirekt att den verkar utplånas. Vi sammanför därför utvecklingen av inflationen och ett brott mellan papperspengarna och dess guld- och silverbas. Detta brott innebär en avsevärd ökning av penningcirkulationens självständighet i förhållande till varuproduktionen och de verkliga varorna. Att förstå detta är grunden till en förståelse av vad inflation egentligen är.

Under den imperialistiska epoken och dess slutliga senkapitalistiska stadium finns det i huvudsak två typer av inflationsprocesser. Det är främst den ena typen som studerats av de klassiska marxisterna, Marx själv och framför allt hans elever Hilferding, Bucharin, Otto Bauer, Lenin och Varga under perioden kring första världskriget. Denna första källa till inflation är utgivning av papperspengar för att täcka underskott i statskassan. Papperspengar har en dubbel funktion. Dels som kredit, dvs för att utvidga mängden bytesmedel i omlopp (den funktion vi talat om tidigare) och dels att täcka regeringarnas budgetunderskott. Vid otaliga möten de senaste femtio åren har marxister och socialistiska agitatorer använt sig av bilden med centralbankernas tryckpressar som används av regeringarna för att täcka underskotten. Det är en agitatorisk bild men den är inte felaktig. Det är något som sken om och om igen. Denna inflationskälla är intimt länkad till företeelserna krig, utländsk ockupation, krigsnederlag, betalning av krigsskadestånd, inbördeskrig eller sociala kriser. Företeelser som innebär att utomekonomiska faktorer skapar en våldsam omvälvning i ekonomin, vilket framtvingar ett plötsligt behov av stora mängder betalningsmedel, utan samband med vad som händer i produktionen. Om en regering plötsligt tvingas betala tio miljarder franc eller mark till en utländsk ockupationsmakt, har detta naturligtvis inget att göra med vad som händer i produktionsprocessen.

Om vi sätter upp följande ekvationer:

1 ton järn = 10 (socialt nödvändiga) arbetstimmar,

1/2 kg silver = 10 arbetstimmar

så kan vi ställa upp värdeekvationen:

1 ton järn = 1/2 kg silver.

Om vi nu säger:

100 kr = 1/2 kg silver

kan vi sätta upp följande prisekvation:

1 ton järn = 100 kr. Detta är en direkt och mekanisk tillämpning av arbetsvärdeläran.

Vad är då inflation? Inflation är helt enkelt att låta trycka fler och fler hundralappar ända till dess situationen uppstått att 300 kr motsvarar 1/2 kg silver. Om alla andra faktorer är lika är nu priset på ett ton järn 300 kr, utan att något har förändrats i silvrets eller järnets värde. En viss kvantitet ädel metall motsvaras helt enkelt av tre gånger så mycket papperspengar.

Det är därför som Marx säger att papperspengar är symboler eller representanter för ädla metaller, dock inom vissa gränser. Den avgörande faktorn är alltid värdet, dvs vad som händer i produktionen. Och, om det som händer med mängden papperspengar, representerande en viss kvantitet ädel metall, står i motsättning till det som händer i själva varuproduktionen, då har dess gränser passerats och de mekaniska ekvationerna går inte längre att tillämpa.

Något som ytterligare ökar problemet med denna analys är det speciella förhållandet mellan de ädla metallernas värde och andra varors värde. Så fort vi överger förutsättningen att ett ton järn är lika med tio arbetstimmar och att ett halvt kilo silver är lika med tio arbetstimmar, kan vi inte längre dra slutsatsen att tredubblingen av penningmängden innebär inflation. Vi kan inte heller dra några slutsatser om prisutvecklingen. Innan man kan göra detta måste man

undersöka vad som hänt inom värdeproduktionen. En sådan undersökning kan innebära en hel del överraskningar.

Under de senaste sextio åren har arbetsproduktiviteten ökat avsevärt inom industrin och jordbruket, mycket mer än inom guldproduktionen. Detta betyder med andra ord att den långsamma utvecklingen av arbetsproduktiviteten inom guldproduktionen orsakat att värdet på övriga varor sjunkit, förutsatt att vi uttrycker deras värde i guld. Vi talar inte om priser i valutor som drabbats av inflation, utan om värde. Varornas värde uttryckt i guld sjunker därför att arbetsproduktiviteten ökat tre, fyra gånger så snabbt inom industrin och jordbruket, som inom guldproduktionen. Efter sextio år får vi då ekvationen:

1 ton järn = 1 timme,

1/2 kg silver = 8 timmar.

Oberoende av vad som sker på penningområdet, sker det en värdeminskning av järnet uttryckt i guld/silver. Av detta kan man dra en mycket viktig men paradoxal slutsats, nämligen den att en av pappersvalutainflationens objektiva funktioner. är att dölja den kraftiga värdeminskningen på de flesta varor. Varornas värde har i genomsnitt sjunkit sjufalt sedan första världskrigets utbrott. Den genomsnittliga arbetstid som krävs för att producera en genomsnittlig kvantitet varor är i dag sju gånger mindre än den var 1914. Under samma tid har guldets värde endast sjunkit till hälften. Om valutorna hade varit stabila skulle priserna i dag ha varit ca tre och en halv gång så låga som för sextio år sedan.

Ett kapitalistiskt system med ständigt sjunkande värden uttryckt i stabil valuta skulle vara ett system med ständigt sjunkande priser. Och en kapitalism med sjunkande prisnivå i fyrtio, femtio år skulle vara en kapitalism med stora svårigheter och bekymmer. Det skulle vara mycket svårt att få detta system att expandera, bl a därför att de som lånar ut pengar skulle gynnas i förhållande till de som behöver krediter. Ett sådant kapitalistiskt system skulle gynna bankirer och ockrare på bekostnad av industrikapitalisterna. De senare skulle avskräckas från att utnyttja krediter, och detta skulle vara en mycket allvarlig hämsko på utbyggnaden av industriproduktionen. Bara detta skäl har från en viss tidpunkt nödvändiggjort en viss urholkning av penningheternas värde, en viss permanent inflation.

Denna inflation tar inte nödvändigtvis formen av tryckpressar som rullar för att täcka underskottet i statskassan. Den härstammar ej från faktorer utanför det ekonomiska livet i strikt bemärkelse som krig, ockupation eller inbördeskrig. Den härstammar i stället från systemet självt, från den kapitalistiska produktionens egen utveckling och främst då från bankkrediterna. Den huvudsakliga källan till den permanenta inflationen, speciellt då sedan andra världskriget, är "bankpengarnas" inflation, dvs de kontoöverdrag som bankirerna tillåter sina kunder göra.

Dessa krediter är av två typer, dels kredit till konsumenter (avbetalningsköp, kreditkort), dels krediter till kapitalistiska företag. De senare är viktigare än de första. I de kapitalistiska nyckelländerna USA, Västtyskland och Japan är resultatet av en statistisk analys mycket tydligt. Om vi ställer upp tre staplar: offentlig skuld (ackumulerade budgetunderskott under 30-40 år), konsumentkrediter samt industri-, handels- och transportföretagens krediter, kommer vi att upptäcka att den andra plus den tredje är mycket större än den första, samt att den tredje är mycket större än den andra. *Den viktigaste inflationskällan är de ökade krediterna till företagen och den totala ökningen av den privata skuldsättningen, och inte den statliga skuldsättningen.*

Det är enkelt att relatera denna utveckling till grundläggande motsättningar i det kapitalistiska produktionssättet. Vad innebär en ökad skuldsättning av hushållen om inte ett försök att underlätta realiseringen av mervärdet. När det finns en tendens till överproduktion, när den

totala disponibla inkomsten inte räcker för att köpa den totala mängden konsumtionsvaror som bjuds ut på marknaden, ökar man den disponibla inkomsten för att täcka skillnaden, dvs man ökar krediterna. Och vad innebär en ökad skuldsättning av företagen? När profitkvoten minskar finns risk för att takten i kapitalackumuleringen minskar. Profiten räcker inte längre till för att lösa alla de uppgifter som denna ackumulering kräver. Borgerliga ekonomer uttrycker det på följande sätt: kostnaden för de nya investeringsprojekten är så höga i dag att vinsten inte klarar av att täcka dem. Detta skapar återigen ett gap som täcks genom utvidgade krediter. Krediterna utvidgas för att en explosiv överproduktion av varor och en katastrofal minskning av takten i kapitalackumuleringen skall kunna undvikas, dvs krediterna utvidgas för att minska de grundläggande kapitalistiska motsättningarna.

Kan detta pågå hur länge som helst? Nej, även här finns en gräns. Vi kommer att ge några exempel på vad inflationen har för effekter på detta område. De visar att penningcirkulationens självständighet har sina gränser och att det straffar sig att överträda dem. Det första exemplet är inflationens effekter på själva kreditssystemets sätt att fungera.

Under kapitalismen är kreditutgivningen ingalunda en social service. Kapitalistiska institutioner lånar ut pengar mot ränta. Men om det råder en ständig inflation förändras kalkylerna för denna ränta. Arbetarna har lärt sig att skilja på reallöner och nominella löner, medan ägare till penningkapital (främst banker) har lärt sig att skilja på nominell ränta och verklig ränta. Om den nominella räntan är fem procent samtidigt som pengarna förlorar sju procent av sitt värde per år, ja då är den verkliga räntan minus två procent.

Man får en sammansatt räntefot av inflation och verklig ränta som en följd av den permanenta inflationen. Den nominella räntan tenderar att ständigt stiga. I dag är detta en sak som ingen förnekar, men för 8-10 år sedan skrattade många åt marxisterna och menade att räntesatser på 12-14 procent var otänkbara under den nuvarande epoken. I dag finns sådana räntor överallt i den kapitalistiska världen, och de kommer att stiga än mer om inflationen fortsätter att stiga.

När vi får denna snabba och strukturellt betingade stegring av räntesatserna, får vi samtidigt en häftig motsättning mellan sjunkande profitkvoter och stegrade räntor. Om den nominella räntan är 12 procent krävs en profitkvot på 15-16 procent för att det skall vara någon som helst idé att utnyttja krediter för den utvidgade expansionen. Under den senaste perioden finns det en klar tendens till sjunkande profitkvoter. Det har visats statistiskt för England, USA, Japan och Västtyskland bara för att ta de viktigaste kapitalistländerna. Resultatet blir att de produktiva investeringarna hotas. Detta är paradoxalt eftersom vi tidigare sagt att en av kreditinflationens funktioner var att göra det möjligt för kapitalistiska företag att gå utöver de ramar som de egna profiterna sätter upp, för att undvika att takten i kapitalackumuleringen minskar. Men efter en viss övergångsperiod kan inflationen ha motsatt effekt, dvs den kan i stället strypa krediternas stimulerande effekt på ackumuleringen. Självfinansieringsgraden i alla stora företag i världen har sjunkit och betydelsefulla kapitalister i USA talar om storbolagens likviditetskris under den accelererande inflationens villkor. Denna motsättning kan självklart inte ökas hur långt som helst, utan vid en viss tidpunkt måste den leda till en långsiktig tendens av sjunkande investerings- och ackumuleringstakt. Det är visserligen svårt att i dag bevisa det statistiskt, men det finns redan många tecken som tyder på att denna vändpunkt är passerad (mitten och slutet på sextioalet). Att bestämma den exakta tidpunkten är visserligen viktigt ur politisk synpunkt och för att kunna göra vettiga förutsägelser, men det är inte så viktigt ur teoretisk synvinkel. Där är det viktigt att förstå de mekanismer som gör denna vändpunkt oundviklig, nämligen att kreditexpansionen inte längre har en stimulerande effekt på investeringar och ackumulering.

En annan av kreditinflationens effekter är att den uppmuntrar till spekulation. "Dåliga" pengar cirkulerar eftersom ingen vill behålla dem. Resultatet blir en jakt efter realvärden och därmed

kraftiga prishöjningar på mark, guld, diamanter, konst och råvaror. Råvarupriserna t ex har ju mer än fördubblats under de senaste två åren, vissa råvarupriser har tre- och fyrdubblats. Vissa kapitalister har köpt upp råvaror därför att de föredrar att placera sin förmögenhet där i stället för att behålla den i penningform. De kraftigt ökade markpriserna, som är ett faktum över hela världen, blir i sin tur orsak till en ny inflationsvåg, eftersom det leder till ökade hyror och byggnadskostnader. Både företag och enskilda drabbas då av ökade fasta kostnader med prishöjningar som följd.

En annan av inflationens konsekvenser är att den allmänt tenderar att göra långsiktiga investeringar mycket osäkra. Det finns flera katastrofala exempel på detta under de senaste åren, t ex Rolls Royce-koncernens konkurs. Paradoxalt nog misslyckades Rolls Royce finansiellt därför att de lyckades på det teknologiska området. De byggde de effektivaste och bästa jetmotorerna och fick mycket stora order på dessa från amerikanska flygbolag. Detta tvingade dem att göra stora investeringar för att klara dess order, men på grund av den långvariga inflationen kalkylerades kostnaderna helt fel. Concorde-projektet är ett annat exempel av ungefär samma typ. Kalkylen har slagit fel med 100 procent. Denna typ av misstag är oundvikliga, eftersom ingen borgerlig ekonom i dag kan beräkna inflationens, råvaru- och maskinprishöjningarnas effekter under de kommande sju-åtta åren. Den accelererande inflationen utgör ett stort hinder för långsiktiga investeringsprojekt. Den utgör också ett hinder för accelererad teknologisk utveckling. Man kan säga att de snabba teknologiska framstegen under och efter andra världskriget var kreditfinansierade och – stimulerade. Men efter en viss tidpunkt har inflationen motsatt effekt på den tekniska utvecklingen.

Samma fenomen som vi talat om när det gäller kapitalackumuleringen kan vi även iaktta vad gäller realisering av mervärdet. Så länge ökad skuldsättning verkligen ökar individernas och hushållens köpkraft, kan man säga att kreditinflationen vidgar marknaden. Men inte heller konsumentkredit är en social service, utan någonting låntagaren måste betala tillbaka, och betala tillbaka med ränta. Å ena sidan ökar den totalt disponibla summan (inkomst plus kredit) men å andra sidan ökar också den del av denna summa som måste betalas tillbaka i form av amorteringar och ränta. När denna senare uppgift passerar en viss nivå riskerar kreditinflationen att strypa istället för att vidga marknaden.

Vid andra världskrigets slut använde varje amerikansk familj fem procent av sin löpande inkomst till återbetalning av skulder, i dag är denna siffra tjugofem procent. När dessa tjugofem procent blivit till femtio har man hamnat i samma situation som ormen som biter sin egen svans. Resultatet av kreditinflationen blir då en minskning istället för en utvidgning av marknaden. Några amerikanska ekonomer har ganska övertygande försökt bevisa att konsumentmarknaden i USA slutat växa sedan flera år tillbaka om alla faktorer tas med i beräkningen. Men återigen är det viktigare att förstå utvecklingstendensen än att fastslå den fasta tidpunkten. Och denna utvecklingstendens är mycket tydlig - kreditexpansionen kan inte öka den verkliga köpkraften hur långt som helst. Kreditens möjligheter att lösa den långsiktiga kapitalistiska tendensen till överproduktion blir förr eller senare uttömda.

Vad blir då slutsatsen av allt detta? Jo, att det kapitalistiska produktionssättets grundläggande motsättningar, de grundläggande rörelselagar som leder till en sjunkande profitkvot etc, också får sitt uttryck i penningcirkulationen. Hur man än manipulerar med pengarna, sedelpressarna och bankkrediterna kan man inte i längden skilja detta från värde- och mervärdesproduktionens grundläggande motsättningar. Man kan skjuta problemen framför sig en tid, men man får betala ett pris även för detta. Det priset har varit det internationella valuta-systemets sammanbrott och motsättningen mellan dollarn som ett krisbekämpningsmedel i USA och dollarn som bas för det internationella valutasytemet. Konsekvenserna av detta är mycket farliga för världens kapitalister, de är mycket nervösa nu för tiden och talar om risken

för att världshandeln ska bryta samman. Allt detta hänger samman med penningens natur, att pengarna fötts ur varuutbytet och aldrig helt kan skiljas från detta. Och detta utbyte sker med varor som har ett inneboende värde bestämt av mängden arbete nedlagt i dem. Ett sådant varuutbyte kan i längden inte skötas med hjälp av helt godtyckliga och artificiella bytes- och betalningsmedel. I det långa loppet kan inte ens den största terror, inte ens Hitlers Gestapo, inte ens den amerikanska imperialismens väldiga maktapparat, tvinga någon varuägare att acceptera värdelösa papperspengar eller siffror i en bok som betalning för sina varor. Det är dessa grundläggande sanningar som ligger bakom alla konflikter och gräl. bakom all osäkerhet om valutasystemens och penningvärdenas utveckling och framtid. Världens kapitalister har verkligen orsak att vara nervösa.

Ernest Mandel

Artikeln bygger i huvudsak på en föreläsning som kamrat Ernest Mandel höll i Göteborg hösten 73 - *red*